

FRANTIŠEK ŠMAHEL

NÁVRATY K PRAMENŮM

STUDIE K POČÁTKŮM HUSITSKÉHO TÁBORA

edice historické myšlení

ARGO

FRANTIŠEK ŠMAHEL

NÁVRATY K PRAMENŮM

STUDIE K POČÁTKŮM HUSITSKÉHO TÁBORA

Na obálce je užita miniatura fortifikace, snad vyobrazení táborského barbakánu a hradu Kotnova, asi z roku 1435, Österreichische Nationalbibliothek, cod. 1175, f. 286r.

Recenzovali:

prof. Jiří Pešek, CSc.

doc. Martin Čapský, Ph.D.

Edici řídí Martin Nodl

Argo, 2020

Copyright © František Šmahel, 2020

Copyright © Filosofický ústav AV ČR, v.v.i., 2020

ISBN 978-80-257-3322-6 (váz.)

ISBN 978-80-257-3588-6 (e-kniha)

PŘEDMLUVA

Soubor studií, který předkládám badatelům i zájemcům o historii města Tábora, vznikl během jednoho desetiletí mého zaměstnání v místním Husitském muzeu. V té době mělo muzeum širší název, v němž se otiskla pečeť soudobého nazírání na někdejší revoluční pevnost. Přechod z akademického ústavu do regionálního pracoviště by se na první pohled mohl jevit podivně, kdyby mu nepředcházelo pět let za řídícím pultem pražských tramvají. Tábor se tak stal mým útočištěm a umožnil mi vrátit se naplno k historii. Bylo to zásluhou tehdejšího ředitele muzea Miloše Drdy a jeho již zvěčnělého kolegy Rudolfa Tecla, znamenitého znalce místních dějin a pozdějšího ředitele Státního okresního archivu. Podali mi pomocnou ruku, což se nezapomíná, a umožnili mi svobodně bádát i v letech nesvobody, kdy se o tom mnoha jiným mohlo jen zdát.

S dějinami Tábora jsem se jako historik husitství seznámil mnohem dříve. Jelikož se kvůli počínající normalizaci a likvidaci Historického ústavu nemohlo 550. výročí Tábora připomenout v jubilejním roce 1970, opozdila se o jeden rok i dlouho připravovaná konference k tomuto výročí, jež byla poslední z řady mezinárodních Pražských symposií. Bylo mi ještě dopřáno ji připravit a uvést referátem „Tábor a husitská revoluce: problémy interpretace“. Věděl jsem, že mé dny v Akademii byly již sečteny, a proto jsem bez zábran předložil své poznatky a reflexe o tomto ostrážitě opět sledovaném období českých i tábořských dějin. Využil jsem je i při vytváření nové muzejní expozice, která byla jedním z posledních děl tehdy mezinárodně proslulého výstavního týmu architekta Jindřicha Santara, jmenovitě architekta Jana Hory, grafika Zdeňka Zieglera a výtvarníka Bedřicha Dlouhého. Obojí mi usnadnilo první kroky na tábořské půdě. Byly zprvu drobné, nechyběl jim však vzrušivý akord v podobě stati týkající se obživy revoluční obce. Také třetí studie souboru o záhadách dvou Žižků byla dozvukem mé starší knihy věnované Janu Žižkovi. Pak ale již přišly na řadu stati a rozsáhlá pojednání základního

výzkumu, které vytvořily podloží pro nejstarší dějiny města, jejichž zpracování nedávno vyšlo ve druhém přepracovaném a doplněném vydání. Šlo v nich o skutečné návraty k pramenům, a proto v nich ani po letech nebylo třeba až na drobné jazykové retuše a odkazy na nejnovější literaturu nic měnit či přidávat. Většina z těchto studií původně vyšla v Husitském Táboře, zbývající v sesterské ročence Táborský archiv. Ze souboru se částečně vymyká má juvenilní studie z roku 1958 o českobudějovických vojenských rejstřících doby husitské. Zařadil jsem ji proto, že podává částečný pohled na každodenní život v zázemí tábořské pevnosti a měst jejich svazu z druhé strany.

Podnět k doplněnému vydání souboru mých Taboriensíi vzešel z pražského Centra mediévistických studií při Filosofickém ústavu AV ČR, a to jako součást výzkumu městské civilizace v rámci programu Strategie AV 21. Díky jsem tu zavázán především garantovi podprojektu „Město jako dynamicky prostor“ Martinu Nodlovi, který rovněž pečoval o vydání knihy v nakladatelství ARGO, a neméně, jako již tolikrát, i Robertovi Novotnému, jenž spolu s Jakubem Jaeurnigem provedl časově náročné a pozornost vyžadující operace s převodem naskenovaných textů do použitelné podoby. Scany a fotografie pramenů pro revizi edic připojených rejstříků a jiných dokumentů mi obětavě a vstřícně obstarali kolegyně a kolegové, jimž jsem zavázán mimořádnými díky, jmenovitě Václav Rameš a Markéta Hrdličková ze SOA Třeboň, Daniel Kolář ze SOkA České Budějovice a zejména pak Milena Běličová z Archivu Národního muzea v Praze. Díky náleží i nakladatelství Lidové noviny, jež svolilo použít grafy a mapy upravené a doplněné pro *Dějiny Tábora*.

1. TÁBOR A HUSITSKÁ REVOLUCE: PROBLÉMY INTERPRETACE

Je dvojí husitství – husitství vzdálené minulosti a husitství tradice. Bez prvního by nebylo druhé. Přes druhé však nazíráme první, ať už chceme či nikoli, neboť i odborná literatura je svým způsobem součástí a spolutvůrcem obrazu, který si o husitství vytvářeli jednotlivci i společenské vrstvy té které doby. Více než sto padesát let trvající spor o výklad husitství a o dějinný dosah tohoto kusu české i obecné historie je tu dokladem dostatek výmluvným. Většina otázek, na které se soustřeďuji v této úvaze, je již proto staršího data a jejich řešení namnoze přesahovalo rámec odborné diskuse. V tom je také smysl připomínky o „druhém životu“ husitství: upouštím-li pro stručnost od historiografických úvodů k jednotlivým problémům, neznamená to ještě, že ztrácím ze zřetele dobovou i jinou podmíněnost názorů, s nimiž přímo i mlčky polemizuji. Prvým okruhem otázek, kterého bych se chtěl dotknout, lze snad nejpřípadněji nazvat upřesňování souřadnic husitství v prostoru a čase.

Nejen v úvahách o smyslu starších českých dějin, ale i v názvu nejedné studie vystupuje husitství jako všeurčující dějinný fenomén. Čtrnácté století jako by bylo z tohoto zorného úhlu pouhou předehrou husitství a polipanské období až do nástupu Habsburků zase jen jeho dozvukem. Tato redukce, jak snad netřeba podrobněji rozvádět, je v rozporu s objektivní dějinnou realitou i s faktory místa a času. Ve skutečnosti pouze patnáct až dvacet let byly české dějiny a dějiny českých zemí téměř beze zbytku naplněny husitstvím. Omezit se však jen na toto krátké období by neznamenal nic jiného než podlehnout druhému extrému a vytrhnout revoluční léta 1419–1434 z jejich kontextu. Otázka tedy zní, v jakém časovém rámci je možno mluvit o husitství jako o podstatném a určujícím prvku dějin českých zemí. A protože tu nelze odhlédnout od teritoriálních a geopolitických souvislostí, nejprve letmý pohled na mapu.

Země Koruny české jako nejvýznamnější součást lucemburského dominia patřily ještě za Václava IV. k nejmocnějším, politicky

i ekonomicky nejpevnějším státním útvarům soudobého evropského světa. Až do roku 1400, respektive 1410 byl český král současně světskou hlavou Římské říše a Praha říšskou metropolí. Husitství tak mělo své dějiště nikoli na okraji evropského dění, nýbrž v jednom z jeho center. Tuto skutečnost nelze jistě izolovaně stavět do popředí, je ji však třeba brát v úvahu, neboť do značné míry přispěla k tomu, aby se z otázky české hereze stal problém širší politicko-mocenské povahy.

Ponechám-li zatím stranou celospolečenskou podmíněnost husitství, pak se mohu odvážit říci, že co do vnějších projevů husitství zhruba až do roku 1412 bylo téměř veskrze pražskou záležitostí. Teprve počínaje prvními procesy proti Husovi a jeho stoupencům se viklefsko-husitsky orientované opravné hnutí dostávalo ve větším rozsahu mimo Prahu. Zásahu na tom mimo jiné měly stovky bývalých pražských studentů a mistrů, kteří po svém dobrovolném odchodu z Prahy v květnu 1409 zahájili proti svým viklefským odpůrcům mohutnou kampaň jak v rámci zemí České koruny, tak i v blízkém sousedství. Budu mít ještě možnost naznačit, jakou roli připisují této první vlně protihusitské kampaně. Zde stačí uvést, že husitská akční skupina zprvu neměla potřebné množství hnutí oddaných lidových kazatelů a že až krátce před Husovou smrtí mohla ve větším měřítku získávat stoupence na venkově. Hlavní fáze reformně revoluční agitace spadá do pětiletého období před rokem 1420, přičemž je třeba mít na paměti, že v různých oblastech měla různou intenzitu i různý ohlas. Již v tomto období pohraniční území s řadou významných měst zůstávalo vně reformního hnutí, a přestože ve válečných letech bylo vtaženo do revolučního dramatu, uchovalo si i po Lipanech částečně svůj předrevoluční status quo. S dezintegrací Čech na husitsko-kališnické a katolické mocenské sféry je nutno počítat jako se závažným rysem pro celý zbytek 15. století, a proto nelze klást rovnítko mezi adjektiva „husitský“ a „český“ tam, kde zkoumaný jev byl spjat s katolickým prostředím.

Jedním z příznačných rysů husitské historiografie je malý zřetel k specifickému postavení Moravy. A jelikož již dlouhou dobu nevznikla systematická práce o dějinách husitství na Moravě, nemůže také překvapit, že některé generalizace vycházející z českých, nebo dokonce jen z pražských poměrů se mlčky přenášejí i na Moravu.¹⁾

Opatrnost tu musí být na místě, neboť moravský vývoj byl husitstvím méně ovlivněn jak ve sféře reformní věrouky, tak i v oblasti strukturálních změn v držbě majetku a v politicko-mocenské skladbě. Tato závažná skutečnost mimo jiné vysvětluje, proč si moravské duchovenstvo udrželo ve značné míře své předrevoluční pozice. Konečně v tak zvaných vedlejších zemích Koruny české, tj. ve Slezsku a Lužici, husitství se až na malé výjimky nestalo závažnějším dějnotvorným činitelem. Antihusitské postoje a nezřídka i přímá angažovanost v protihusitských taženích dočasně rovněž uvolnily svazky k českým zemím. V jagellonském období však byly tyto odstředivé síly podvázány, takže vedlejší země zůstaly i nadále součástí českého státu. Husitství tudíž výrazně nepozměnilo hranice Václavova státu, narušilo však dočasně jeho vnitřní soudržnost a dlouhodobě, tj. nejméně do počátku německé reformace (a v mnohém ohledu též později), konfesně i jinak rozštěpilo království na „dvojí lid“ a na dvě oblasti. S tímto obrazem kontrastují mapky zachycující po celé Evropě nejrůznější ohlasy husitství v pozitivním i negativním smyslu. Vysvětlení je prosté: neusilují tu o zmapování „panhusitismu“, nýbrž o vyznačení vlastního husitského dějiště z hlediska dlouhodobého vývoje.

A nyní k souřadnicím v čase. Méně sporným se jeví vymezení ad quem, a proto nejprve několik slov k problému Lipan a tzv. husitského království Jiřího z Poděbrad. Lipanská bitva nepochybně znamenala jeden z rozhodujících obrátů jak pro revoluci samu, tak pro celou husitskou reformaci. V „bratrovražedném“ střetnutí vzala za své vojenská síla polních bratrstev a s ní i mocenská opora radikálního husitismu. Po násilném vyhlazení krajní tábořské levice byl to další hluboký zásah do skladby původního revolučního seskupení, z něhož si po roce 1434 faktickou mocenskou váhu podržela vedle Tábora jen šlechticko-měšťanská konzervativní koalice. Teprve v závěru revoluce husitské panstvo a s ním spojené kruhy usměrnily vývoj do mezí, které odpovídaly jeho zájmům: získat zpět vše, co ztratilo, a navíc podržet vše, čeho se díky nechtěné revoluci zmocnilo.

Dvojaká role, kterou toto husitské křídlo na sebe vzalo, nalezla pochopitelně v českém dějepisectví málo sympatií a snad právě proto se ve stínu Lipan u některých historiků ocitly jak kompakτάta, tak

i vláda Jiřího z Poděbrad. Zprvu také mnohé nasvědčovalo tomu, že vítězové od Lipan splynou se svými někdejšími katolickými rivaly a že s podporou nově nastolené královské moci nezůstanou restaurační snahy bez daleko jdoucích úspěchů. Avšak právě v tomto měření sil, jež se většinou obešlo bez srážky zbraněmi, se znovu ukázala celospolečenská základna husitismu v Čechách, byť již tento husitismus byl zbaven svého revolučního ostří. Nejen silná ideologická rezistence, ale především ekonomický a vojenský potenciál husitských měst i husitské šlechty se pro obnovení předrevolučního stavu staly nepřekonatelnou překážkou. Bylo jen otázkou času, kdy se vytvoří organizační jádro, jež by bylo s to kolem sebe seskupit všechny opoziční husitské síly. Z logiky mocenskopolitického vývoje plynulo, že toto seskupení se muselo rozejít jak s umírněnými kališníky typu Menharta z Hradce, tak i s někdejšími katolickými spojenci od Lipan. Během čtyřicátých let jsme tak svědky dalšího přeskupení v husitském společenství, pro něž bylo charakteristické upevnění pozic tzv. pravého středu. Zda tuto vnitřní proměnu, která je spojena se jmény Hynce Ptáčka z Pirkštejna a Jiřího z Poděbrad, je třeba chápat jako plynulé pokračování husitské revoluce, zůstává otevřenou otázkou. Sám se spíše kloním k názoru, že tu již šlo o proces porevoluční povahy, neboť charakter tohoto mocenského zápasu vyplýval ze situace dané revolucí, jež nebyla ani zvnější, ani zvnitřku zcela potlačena.

Pro školské potřeby i pro syntetické členění výkladu zdá se mi účelným rozlišovat tři základní fáze husitství jako celospolečenského jevu. Ústřední místo, jak také jinak, přisuzuji vlastní revoluci a její vojenské obraně v letech 1419–1436. Nazveme-li předchozí stadium „předrevolučním“, pak analogicky je pro závěrečné období nejprůpadnější adjektivum „porevoluční“. Předělem v druhém případě byla zejména basilejská a jihlavská kompaktáta, jež nejen legalizovala některé výdobytky husitské hereze, což bylo v dějinách církve naprosto ojedinělým ústupkem, ale která navíc posloužila Jiřímu z Poděbrad jako opora pro realizaci jeho vladařské koncepce spočívající v uznání náboženského dualismu a v mírovém soužití založeném na rovnováze vnitřních i zahraničních sil. Zachování této rovnováhy se ukázalo přes všechno Jiříkovo úsilí trvale neudržitelným, takže posléze došlo k novému měření sil na válečném poli.

Ani tentokrát však otázka českého kacířství nebyla jednou provždy vyřešena. Husitství či přesněji jeho kališnické vyústění si v Čechách a na Moravě udrželo své pozice i po smrti svého jediného korunovaného představitele. Nástupem Jagellonců na český trůn začalo však již období, kdy stále více vystupovaly na povrch vývojové tendence, v nichž původní programové jádro husitské reformy i husitské revoluce ustupovalo ze středu dění.²⁾

Nevzbuzuje-li dnes pojetí polipanské a poděbradské doby jako integrální součásti husitské etapy českých dějin vážnější námitky, jsou naproti tomu velké názorové rozpory, pokud jde o výklad počátků celého procesu. Vzájemná vazba vysledovaných krizových momentů jeví se již tak nepřehlednou, že se nezřídka stírají rozdíly mezi podstatným a nepodstatným, mezi nahodilým a nutným. Obecné konstatování, že husitství je vyústěním celospolečenské krize, není sice samo o sobě nepravdivé, působí však svou neobsažností jako příliš levné východisko z nouze. Hlavní potíž spočívá v tom, že máme k dispozici více spekulativních hypotéz než prameny podložených poznatků. Téměř nic například není známo o sociálně-ekonomickém postavení nižší šlechty v době Karla a Václava IV. Staronová teze o pauperizaci této početné společenské vrstvy je zatím hypotézou tak vratkou, že jí vážně otřásl hned první dílčí průzkum. Vratkost jiných, zdánlivě logicky správných předpokladů se ukázala při systematickém výzkumu sociálně-ekonomického vývoje Prahy v předrevolučním období.³⁾ A jelikož byly v minulých letech pramenými analýzami vyvráceny ustálené představy i z jiných tematických okruhů, je nutno počítat s tím, že ne vždy odpovídá logika myšlenkové dedukce logice dějinného vývoje. Za tohoto stavu je možné se pokusit nanejvýš jen o přibližný výklad, v němž váha jednotlivých faktorů vystoupí spíše na pozadí vývojově příčinných souvislostí než v abstraktně teoretické podobě.

Jestliže jsem již uvedl, že husitství zhruba až do roku 1412 mělo jen úzkou základnu a že bylo více méně pražskou záležitostí, měl jsem na mysli pouze jeho vnější projevy. Víme-li, že o několik málo let později z tohoto malého ohniska vzešlo obrovské hnutí zachvacující v Čechách všechny společenské třídy a vrstvy, musíme hledat podmínky této zásadní proměny již v předcházejícím období. Prokazatelné projevy sociální nejistoty stejně tak jako zjevné společenské

konflikty, projevující se ve sféře ideologie i praktického jednání, plně opravňují historika k tomu, aby na prvním místě věnoval pozornost ekonomickým a sociálním předpokladům revolučního vyústění krizové situace. Není naší zásluhou, můžeme-li dnes o těchto otázkách pojednat s poněkud větší znalostí interakcí mezi jednotlivými komplexy společenského dění, než tomu bylo v době, kdy vznikaly první marxistické analýzy. Proto také není třeba ani zastírat nebo zase zveličovat spornost či nepodloženost některých výchozích tezí a domněnek, které již byly z různých stran podrobeny oprávněné kritice. Ve stručnosti řečeno šlo na jedné straně o zjevnou závislost na modelu buržoazních a socialistických revolucí a na straně druhé o přílišný důraz na samovolnost revolučního procesu přímo ze sociálně ekonomické základny. S obojím souviselo nedostatečné pochopení dialektiky možného a nutného, i redukce náboženského a věroučného charakteru husitské ideologie na pouhou formu zastírající motivy a zájmy náboženské povahy.

Zatímco pro existenci sociálního napětí mezi různými třídami a vrstvami české společnosti nechybí postačující množství dokladů nejrozumnější povahy, nelze naproti tomu prokázat vystupňování tohoto napětí do té míry, aby události v letech 1419 a 1420 mohly být vyloženy jen jako nutná erupce přetlaku sociálních, politických i jiných rozporů. Z tohoto důvodu lze zatím uvažovat jen o latentních krizových jevech této povahy, bez nichž husitství v podobě, jakou mělo, bylo sice nemyslitelné, které však také nemusely přerůst přímo do revoluční podoby. Toto tvrzení opírám o analogie ze starších i novějších obecných dějin, jež dokládají, že ani drastické projevy hladomorů, ani zdánlivě neúnosná sociální situace větší části obyvatelstva nevede k revolucím, není-li náležité organizační základny a revoluční ideologie.

Čas od času vyhrocovaný rozpor mezi tzv. monistickými a pluralistickými výklady příčin husitství a husitské revoluce není podle mého mínění zásadní povahy, protože ve skutečnosti každý výklad, který chce být práv objektivní realitě vývoje, musí respektovat složité vazby ve společenské skladbě vertikální i horizontální povahy. Zřídka kdy se také setkáváme s výlučně monistickým pohledem.

Starší pojetí husitství jako národnostní srážky mezi Čechy a Němci, jež bylo projekcí soudobých nacionálních konfliktů do vzdálené

minulosti, nemohlo například pominout náboženský aspekt a opačně. Výzkum, který jsem zaměřil na tento problémový okruh, vede mne k závěru, že role nacionálně jazykového momentu byla v jistém smyslu přeceněna a v jistém nedoceněna.⁴⁾ Povšimneme-li si například husitských programových vyhlášení z revolučních let, pak zjistíme, že v hierarchii uznávaných hodnot má princip národa a vlasti zcela podřízené místo ve vztahu k principu společensky chápáné víry. Tento poznatek může překvapit jen toho, kdo není obeznámen se zaměřením husitské propagandy předchozího období. Možné vědomí lidových vrstev jako masové základny reformního a revolučního hnutí kromě toho ani nebylo s to přejímat ideu národa, kterou známe až z 19. století.

Tím se zdaleka nepopírá úloha, kterou měly třecí plochy mezi domácími Němci a Čechy a z nich vyplývající projevy nacionální zášti, jež svými spontánními a částečně též ideologicky podloženými výstřelky přispívaly k zvýšení napětí i k tragičnosti na život a na smrt vedeného boje. Nedocenění nacionálního aspektu spatřují v opomíjení dlouhodobých důsledků vnitřních bojů na pražské univerzitě v prvním desetiletí 15. století. Spojením reformní a nacionální myšlenky ve sporu o Viklefa se počínající hnutí vzdálilo svým potenciálním spojencům z řad domácího německého obyvatelstva. Této skutečnosti využili po roce 1409 univerzitní exulanti k rozvíření protiviklefské a protičeské kampaně, jíž skupina kolem Husa nemohla účinně čelit, protože ještě neměla potřebný počet kněží a kazatelů schopných působit i mezi německým obyvatelstvem. Vážnou překážkou v tomto ohledu byl i jazykově český ráz první vlny husitské agitace a propagandy. V době, kdy se husitští ideologové snažili tento stav napravit, bylo již pozdě, neboť církev mezitím vrhla do proti-husitské kampaně svůj obrovský agitační aparát.

Politická složka krizových poměrů měla svůj zdroj jednak ve stavovském pluralismu, jednak v rivalitě mezi vysokou šlechtou a panovnickou mocí. Ve 14. a na počátku 15. století společenská skladba v českých zemích odpovídala jen v hrubých obrysech učení o „trojím lidu“, neboť uvnitř těchto skupin bylo tak široké rozpětí, že skutečný sociální a mocenský status vždy neodpovídal formálním náležitostem příslušné kategorie. Ať už máme na mysli zchudlé klery či šlechtice, jejichž postavení nesnese srovnání se zámožnými

vrstvami měšťanstva, ať už naopak staroměstský patriciát, jehož faktická váha se za určitých mimořádných okolností prosazovala i na úkor šlechty, jsme svědky složitého a úporného boje, v němž se začínalo postupně uplatňovat i měšťanstvo jako zárodek čtvrtého stavu. Tyto skutečnosti sice ještě nedošly teoretického vyjádření, jež by ideologicky podepřelo nutnost změn ve stavovské struktuře, působily však mimovolně. Když se později na počátku husitské revoluce vytvořily pro tyto změny příznivé podmínky, pražské měšťanstvo jich plně využilo pro sebe a částečně i pro jiná města. Ideologické zdůvodnění těchto tendencí nedalo již pak na sebe dlouho čekat. Na příkladu Prahy je však možné současně ukázat, jak pochybné by bylo absolutizovat společenské rozpory bez ohledu na zjiitelný stav věcí. Vládnoucí vrstvy, ale i obchodnicko-řemeslnické kruhy pražských měst byly do té míry ekonomicky zainteresovány na šlechtě, která zde mimo jiné při svých pobytech zanechávala značné finanční částky, že bylo v přímém rozporu s jejich zájmy vyvolat ostrou srážku se šlechtou. Obdobně je obezřetnost na místě při posuzování společných zájmů šlechty vystupující v různých revolučních frakcích. Co může platit jako příznačný rys pro většinu příslušníků dané husitské složky, nemusí mít platnost pro jednotlivce. S výjimkou počátečního období revolučního Tábora se ostatně stavovské rozdíly uplatňovaly jak v polních bratrstvech, tak i v jiných husitských seskupeních.

Soupeření mezi panovníkem a vysokou šlechtou mělo v Čechách pohnuté dějiny již před nástupem Karla IV. Ani tento ctižádostivý a bezesporu obratný vladař neuspěl ve snaze zbavit panstvo role protihráče, což nemohla zastřít ani úspěšná expanzivně dynastická zahraniční politika, ani vnější reprezentativnost královského sídla a říšské metropole. Co musel respektovat otec, nemínil respektovat syn. Trojnásobná lekce, kterou mu uštědřila panská opozice ve spojení s jeho nejbližšími příbuznými, podlomila však Václavovy pozice natolik, že se jeho voluntarismus mohl vybíjet jen v křečovitých gestech, jež jednou byla k prospěchu a podruhé k neprospěchu rozmáhajícího se husitství. Faktickou váhu jeho moci dobře vystihuje výrok pana Jana z Chlumu při Husově kostnickém procesu: „Já jsem chudý rytíř v našem království, a já bych ho chtěl [tj. Husa] rok chrániti, ať se komu líbí nebo ne. [...] A jest mnoho velkých pánů,

kdož ho mají rádi, kteří mají přepevné hrady, kteří by ho chránili, jak dlouho by chtěli, i proti těmto oběma králům.“⁶⁵)

A přesto je třeba říci, že tento v mnohém bezmocný panovník nejméně v dvojím ohledu podstatně ovlivnil vývoj událostí, jež se mu nakonec vymkly z rukou. Předně svým tvrdým postupem proti arcibiskupu Jenštejnovi a vysokému kléru dal nejen příklad, ale i jistou sankci prostředkům, jichž v boji proti církevním institucím o více než dvacet let později užili husitští předáci. Do jaké míry se Václav IV. zhlédl v královském typu francouzského galikanismu, bude ještě třeba ověřit, v každém případě byl to v Čechách panovník, kdo se jako první bez skrupulí pokusil odkázat vysoké duchovenstvo do patřičných mezí. Druhý rozhodující prvek vlády Václava IV. spatřuji v mocenské záštitě, kterou poskytl viklefsko-husitské univerzitní skupině v letech 1408–1412. Nic na této podpoře nemění skutečnost, že ji vyvolala ve skutek momentální situace v říši i v církvi a že vůdci reformního univerzitního centra iniciativně využili prokrálovských prvků Viklefova učení k navázání styků s Václavovým dvorem. Nepopíratelnou skutečností totiž zůstává, že právě v době, kdy se arcibiskup Zbyněk z Házmburka ve spojení s loajální většinou univerzity chystal zasadit viklefsko-husitské herezi poslední úder, Václav IV. svým přímým zásahem nejen Husa a jeho druhy ochránil, ale dal jim vedle rozhodujícího postavení na univerzitě i možnost legálně přenést reformní aktivitu z univerzitní pudy do pražských ulic. Připustíme-li možnost opačné eventuality, musíme připustit i možnost, že by společný postup světské i církevní moci mohl vést k naprosté likvidaci radikálního akčního jádra domácího reformního hnutí hned v samém počátku. V této souvislosti ještě zbývá zmínit úlohu vnějšího politicko-mocenského faktoru, který až do roku 1419 reprezentoval především římský král Zikmund Lucemburský. Byl to on, kdo si chtěl vyřešením české otázky nejprve na koncilu a později na bojišti zvýšit svou prestiž i osobní moc, a byl to také on, kdo z husitských válek učinil konflikt dotýkající se bezmála celého soudobého křesťanského světa.

Vyjdeme-li z dostupných pramenů, v nichž se odrážejí různé proudy husitské ideologie, jedno z nich vyplývá společně a jednoznačně: česká revolta mířila v první řadě proti světskému organismu církve. Císař Karel IV. založil svou konstruktivně dynastickou